ŐSZ SÁNDOR ELŐD*

A GÖRGÉNYI REFORMÁTUS EGYHÁZMEGYE EGYHÁZI TÁRSADALMA A KORAI ÚJKORBAN

Kulcsszavak: *egyháztörténet, értelmiségtörténet, lelkipásztori és tanítói életpályák, egyházmegyetörténet, Görgényi Egyházmegye*

KUTATÁSTÖRTÉNET

Az erdélyi egyházmegyék története iránti érdeklődés már a 18. század közepén érezhető volt. Benkő József *Filius Posthumus* című munkájában az Erdővidéki Egyházmegye történetét írta meg,¹ Hermányi Dienes József az Enyedi Egyházmegye történetéről készített feljegyzéseket,² Kónya Ferenc kükküllői esperes egyházmegyéje gyülekezeteinek lelkész- illetve tanító-névsorait készítette el.³ Bod Péter a *Historia Ungarorum Ecclesiastica*-ban ismerteti az erdélyi egyházmegyéket, tételesen felsorolja a hozzájuk tartozó gyülekezeteket, némelyik egyházmegyéről vagy egyházközségről adatokat is közöl.⁴

A következő egyházmegye-kutatási hullám a 19. század második felében jelentkezett. Ez a kutatás elsősorban az *Erdélyi Református Egyház Névkönyvé*hez kötődik. Az 1858-ban kezdődő kiadványsorozat köteteinek elején 1863-tól valamennyi erdélyi egyházmegye történetéről olvashatunk. A gyülekezetekre vonatkozó cikkeket általában az akkor ott szolgáló lelkipásztorok írták, így azok minősége, szakmai megbízhatósága nagyban függ szerzője felkészültségétől. Néhány egyházmegyéről (pl. a Gyulafehérváriról) nem is készült gyülekezetekre lebontott leírás, csupán általános történelmi áttekintés. Szerencsés esetben az egyházmegye történeti érdeklődésű előjárója vagy valamelyik elkötelezett lelkipásztor adatai szolgáltak

* Ősz Sándor Előd (1982) lelkész, egyháztörténész. 2005–2007 között a Kolozsvár–Alsóvárosi Református Egyházközség segédlelkipásztora, 2007 óta az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár munkatársa. Kutatási területe: egyháztörténet, könyvtörténet, iskolatörténet. Fontosabb munkái: *A Szászvárosi Református Kollégium diáksága 1669–1848*. Kvár, 2006; *A hunyad–zarándi református egyházközségek történeti katasztere. 1686–1807*. I–III. Kvár, 2003–2007 (társszerző); *A történelmi Kükküllői Református Egyházmegye egyházközségeinek történeti katasztere 1648–1800*. I–IV. Kvár, 2005–2009. (társszerző)

- 1 BENKŐ József: *Filius Posthumus*. S. a. r. CSÁKI Árpád–DEMETER László. Erdélyi Református Egyházkerület Misztótfalusi Kis Miklós Sajtóközpontjának Nyomdája, Kvár, 2004 (Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 14).
- 2 HERMÁNYI DIENES József: *A nagyenyedi venerabilis tractus legrégibb protocollumából 1752-ben = Hermányi Dienes József szépprózai munkái*. Szerk. S. SÁRDI Margit. Akadémiai–Balassi, Bp., 1992. 33–47.
- 3 A Kükküllői Református Egyházmegye levéltára az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban (a továbbiakban EREL), *Protocollum Venerabilis Dioeceseos Reformatus de Kükküllő nuncupatae*.
- 4 BOD Péter: *Historia Hungarorum Ecclesiastica*. I. Leiden, 1888. 274–306.

nyersanyagul a cikkekhez. Így történt ez a Dési Egyházmegyében, ahol Almási Sámuel esperes 1851-ben 242 oldalas, 1866-ban 620 lapos kéziratban dolgozta fel az egyházmegye történetét.⁵ Az 1882–83-as Névkönyvbe ezek az adatok kerültek be. Ugyanebben az időszakban születtek a nagyszabású vármegye-monográfiák. Ezek némelyike (pl. Kádár József: *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*. Ds 1901; Petri Mór: *Szilágy vármegye mographiája*. h. n. 1902.) igen részletesen foglalkozik egyháztörténeti kérdésekkel.

A következő hullám a 20. század harmincas-negyvenes éveire esett. A Református Szemleben több ilyen témájú cikk jelent meg (gondolunk itt Nagy Géza és Illyés Géza munkáira). Az Egyháztörténet című folyóirat nagyobb lélegzetű tanulmányokat is leközölt, Illyés Géza a Küküllői,⁶ Imreh Barna a Marosi Egyházmegye történeti névtárát tette itt publikussá.⁷ Ebben az időszakban született az egyetlen ilyen jellegű monografikus munka: Juhász István a székelyföldi egyházmegyek történetét foglalta össze.⁸

Az 1990-es években újrainduló kutatásokra a bivalencia jellemző. A falu-, illetve egyház-község-monográfiák egyháztörténeti adatai általában megbízhatatlanok. Ha a szerző (szerencsés esetben) áttekintette a helyben fellelhető dokumentumanyagot, a szélesebb kitekintésre, a környező közösségekkel való kapcsolat feltárására nem terjedt ki figyelme. A központokban folyó kutatások már jóval szisztematikusabbak. Kiss István a Hunyad–Zarándi és a Dési Egyházmegye történeti névtárát készítette el.⁹ Az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár, a Protestáns Teológiai Intézet és Babeş–Bolyai Tudományegyetem Református Tanárképző Karának egyháztörténeti tanszékei összefogásával zajló kutatások az egyházmegyek történetének legfontosabb forrásait (vizitációs és parciális zsinati jegyzőkönyvek) adja ki. Immár négy egyházmegye (a Hunyad–Zarándi, a Seps, a Nagysajói és a Küküllői) anyaga látott napvilágot.

Azt is mondhatjuk, hogy a Görgényi Egyházmegye az erdélyi helyi egyháztörténetírás egyik „mostohagyermek”, hiszen az elmúlt két és fél évszázadban alig írtak a történetéről. A 18. század végén Péterfi László esperes a traktus egyik protokollumába bemásolt néhány adatot az egyházmegye történetéről. Adatai felbecsülhetetlen értékűek, de tíz oldalas összefoglalója nem közelíti meg Benkő, Hermányi vagy Kónya munkájának színvonalát. Bod Péter az egyházmegye ismertetésekor csupán annak 32 gyülekezetét sorolja fel tételelesen, történelmről hallgat.¹⁰ Benkő József *Transilvania specialis* című munkájában is csupán az egyházmegye gyülekezeteit illetve azok lélekszámát sorjázza. (Adatai helyenként tévesek, a meglévő 32 helyett 41 anyaegyházközségről beszél. A filiákat kivétel nélkül anyaegyházközségként tünteti fel, de olyan településeken – Bátos, Dedrád, Vajola, Mezőbanyica vagy Mezőerkerd – is

5 *A Dési reformált egyházi vidék történeti és statisztikai vázlata*. Kézirat az Erdélyi Püspöki Levéltárban F 1. (a továbbiakban F 1)

6 ILLYÉS Géza: *A Küküllői Református Egyházmegye papjai a reformáció korától az Erdélyi Református Generális Zsinat fennállásáig, 1971-ig*. Egyháztörténet. II(1944). 281–333.

7 IMREH Barna: *Papok, levítők, mesterek a marosi református egyházmegyében a XVII–XIX. században*. Egyháztörténet II(1944). 137–162.

8 JUHÁSZ István: *A székelyföldi református egyházmegyek*. EME, Kvár, 1947 (Erdélyi Tudományos Füzetek 201).

9 KISS István: *A Hunyad–Zarándi Református Egyházmegye papjai és tanítói*. Református Szemle XCI(1998). 210–222, 304–326; Uő: *A Dési Református Egyházmegye történeti névtára*. Református Szemle XCII(1999). 142–158, 215–232.

10 Bod: *i. m.* 292–293.

anyaegyházközségeit „kreál”, ahol sem istentiszteleti hely, sem rendszeres szolgálat nem volt.)¹¹ Az Erdélyi Református Egyház Névkönyvének 1891-től 1894-ig megjelent négy kötetének bevezető tanulmányában közölték a Görgényi Egyházmegye gyülekezeteinek történetét. A cikkek színvonala változó. Némely lelkipásztor elődeinek névsorát sem készítette el (pl. Abafája), mások számos levéltári forrás felhasználásával adatolták cikküket (pl. Görgényszentimre).¹²

Kiss Lajos 1938-ban az egyházmegye évkönyvében írt rövid cikket a traktus történetéről.¹³ Bőjtke Andor kislépfői lelkipásztor 1957-ben, majd 1975-ben írt két kisebb tanulmányt az egyházmegye múltjáról.¹⁴ A cikkek sok novumot nem hoznak, az előbbi Péterfi adatokra épül, utóbbi a vizitációs jegyzőkönyvek adatait felhasználva mutatja be vázlatosan az esperesek életrajzát. 2010-ben Magyarai Hunor „szerkesztésében” és képeivel album jelent meg az egyházmegyről. A gyülekezettörténetek színvonala (a százhusz évvel korábbiakhoz hasonlóan) változó, olvasása során semmiféle szerkesztői, egységesítő koncepció sem fedezhető fel, az adatok kb. negyede pedig téves.

Ilyen előzmények mellett láttunk hozzá az egyházmegye történeti névtárának elkészítéséhez. Kutatásunk elsődleges forrását a vizitációs jegyzőkönyvek jelentették. A Görgényi Református Egyházmegye egyházlátogatási iratai 1737-ben kezdődnek. Az 1737–1758-as időszak jegyzőkönyvei kötetlenül, ívfüzetekben maradtak ránk, magukon hordozva ezen, rongálásnak inkább kitett állapot minden nyomát. Kisebb-nagyobb hiányoktól eltekintve a kötet 576 oldalt tesz ki. (Levéltári jelzete XI/1.) Az 1759-től 1799-ig terjedő időszak jegyzőkönyvei vaskos, 940 oldalt tartalmazó corpusban maradtak ránk, teljes mértékben Péterfi László notárius majd prosenior kézírásával. (Levéltári jelzete XI/2.)

Az egyházmegye legrégebb fennmaradt protocolluma (levéltári jelzete X/1.) számos értékes adatot tartalmaz. A kötet 1722-ben a lelkészi fizetések és az egyházközségi javak összeírásával kezdődik. Az összeíró esperes dicséri, hogy számos, a lelkészi fizetést illető 17. századi vizitációs határozatot bemásolt a jegyzőkönyvbe, nemcsak a végzéseket idézte pontosan, hanem az egyházlátogatás időpontját és a vizitációs bizottság összetételét. A protocollum a parciális zsinatok jegyzőkönyveivel folytatódik, ezek 1729-től kezdve maradtak ránk. A parciális zsinatok természete szerint ezekben a forrásokban csupán az egyházmegyei hivatalt (esperes, jegyző, tractualis director, assessorok) viselő lelkészek neve fordul elő, illetve azoké, akiket valamely kihágás miatt a „Szent Szék” elé idéztek.

Ugyanebbe a protocollumba bemásolták az 1677 és 1722 között itt szolgált lelkészek névsorát. Sajnos ez a névsor nem tartalmazza sem a szolgálat időhatárait, sem a szolgálati

11 BENKŐ József: *Transilvania specialis. Erdély földje s népe*. I. Ford, bev. jegyz. SZABÓ György. Kriterion, Buk–Kvár, 1999. 310–311. (a továbbiakban BENKŐ 1999)

12 *Névkönyv az Erdélyi Református Egyház Számára*. Szerk. VAJDA Ferenc–TÓTFALUSI József. Kvár, 1891–1894. (a továbbiakban *Névkönyv*)

13 KISS Lajos: *A Görgényi Egyházmegye* = „Uram segít!” *A Görgényi Református Egyházmegye évkönyve*. Szerk. VAJDA István. Görgényi Református Egyházmegye Lelkészértekezlete, Marosvásárhely, 1938.

14 BÖJTKE Andor: *Keresztény élet a Görgény mentén s a Görgényi Református Egyházmegye 300 éves múltjában*. Református Szemle L(1957). 157–158, 271–274; Uő: „A Marosi egyházmegyébe” visszatért „Görgényi ev. ref. egyházmegye” esperesei 1648 és 1968 között. Református Szemle LXVIII(1975). 233–236.

helyet, így – ha más forrás nem utal az illetőre – csupán annyit állapíthattunk meg a lelkipásztorról, hogy ebben az időszakban valamikor az egyházmegyében szolgált.

A központi egyházigazgatási szervek, elsősorban a Főkonzisztórium levéltára 1710 után több, az egyházmegyére vonatkozó iratot őrzött meg, bennük számos lelkész névvel.

Kutatásunk szempontjából kulcsfontosságú forráscsoportot alkotnak az erdélyi kollégiumok beiratkozási anyakönyvei. Az iskola figyelemmel kísérte egykori diákjainak pályáját, foglalkozásukat, működésük helyét utólag bejegyezték a matricolába. Az egyházi szolgálatba lépett egykori diákok (lelkészek, iskolamesterek, kántorok, professzorok) itt szereplő életrajzi adatai – tapasztalatunk szerint – pontosak és hitelesek.

Az Erdélyi Református Egyházban a 18. század harmadik harmadában kezdték el az anyakönyvek rendszeres vezetését. A Görgényi Egyházmegye 19 gyülekezetéből ismerünk 18. századi anyakönyvet. Ezek többségét a Román Országos Levéltár Maros, illetve Beszterce-Naszód megyei fiókintézményeiben őrzik. Legkorábbi közülük a nagyölyvesi, ez 1739-ben indul. A fennmaradó 18 gyülekezet anyakönyvét a 18. század 70-es, 80-as éveiben kezdték vezetni.

1943-ban a Magyar Református Egyház Generális Konventje a magyarországi református egyházközségek lelkészeitől bekérte a hivatalukban őrzött anyakönyvek lelkipásztorokra és családjukra vonatkozó adatait. Az adatokat Debrecenben összesítették, és ma is a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárában őrzik.¹⁵ Az egykori Görgényi Egyházmegye 35 anyae gyházközsége közül húsznak a lelkésze válaszolt a kérésre.

Az anyakönyvi adatok a vizitációs jegyzőkönyvekhez képest számos többletinformációt tartalmaznak: innen tudjuk meg a lelkészek szolgálati idejének pontos kezdetét, feleségük nevét és hozzátétőleges születési idejét (a halotti anyakönyvbe többnyire bejegyezték az elhunyt életkorát).

Az egyházi források mellett számos adat maradt fenn világi közigazgatási iratokban. Ezek közül kiemelkednek az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei, illetve Torda vármegye jegyzőkönyvei, mely források számos 17. századi lelkész nevét őrizték meg. A Görgényi Egyházmegye patrónus családjai közül pedig a Telekiek levéltára őrzött meg számos egyházi vonatkozású iratot.¹⁶

Az Erdélyben szolgáló egyházi személyek történeti névtárának elkészítése már régen foglalkoztatja a kutatókat. Az elmúlt század két kimagasló szakembere, Kelemen Lajos és Szabó T. Attila cédulára jegyezték azon lelkész- és tanítóneveket, amelyekkel a forrásokban találkoztak. Szabó T. Attila gyűjteményét az Erdélyi Múzeum-Egyesület őrzi, céduláinak másolata megtalálható az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban is. Kelemen Lajos cédulái – hagyatékával együtt – a Román Országos Levéltár Kolozsvári fiókjához kerültek, Sebestyén Kálmán az 1970-es években még használta őket,¹⁷ mára nyomuk veszett. Az elmúlt két évtizedben Szabó T. Attila céduláinak másolata mellé ez Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban újabb cédulák kerültek. Kutatásunk során ebből a gyűjteményből is számos adat előkerült.

15 A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára. I. 8. Személyi adattár 1944.

16 Az innen származó adatokért Sipos Gábornak mondunk köszönetet.

17 SEBESTYÉN Kálmán: *Kalotaszeg népoktatása a XV. századtól 1848-ig = Művelődéstörténeti tanulmányok*. Szerk. CSETRI Elek–JAKÓ Zsigmond–TONK Sándor. Kriterion, Buk., 1979. 232.

Ezekre a forrásokra alapozva készítettük el legelőször az egyházközségek lelkésznévsorait, illetve az itt szolgált lelképásztorok és tanítók életrajzeit.

Az alábbiakban bemutatjuk az a közeget, ahol a lelképásztorok és tanítók működtek, majd a lelkészvénsorok alapján levont következtetéseket sorjazzuk.

A GÖRGÉNYI REFORMÁTUS EGYHÁZMEGYE RÖVID TÖRTÉNETE

A 17–19. századi Görgényi Egyházmegye határai – kisebb eltérésekkel – megegyeznek a középkori Ózdi főesperesség határaitól. A főesperesség Torda és Kolozs vármegyék felső kerületének gyülekezetit foglalta magába, az 1332–1336-os pápai tizedjegyzékek szerint a főesperességhez 52 plébánia tartozott hozzá. A főesperességen belül új egyházi struktúráként jelenik meg a 19 plébániát magába foglaló Régeni dékánatus. Ez utóbbiba (Kisfülpös kivételével) Torda vármegyei plébániák tartoztak.¹⁸ A vidéken a 14–15. században vegyesen éltek magyarok és szászok. A közös egyházi struktúrának viszont nem volt semmiféle hitbéli akadálya.

A 16. század közepe táján valószínűleg a főesperesség is reformálódott, és – ahogy Erdélyben szokás volt – a római egyháztól örökölt területi beosztás élt tovább a reformált egyházban is. A század utolsó harmadában, a reformáció felekezeteinek egyre markánsabb elkülönülése már az Ózdi esperesség és a Régeni káptalan határait is feszegette. Az események úgy alakultak, hogy az erdélyi szászok – elsősorban Mathias Hebler és Lukas Ungler püspökök munkásságának eredményeképpen – a reformáció lutheri irányához csatlakoztak, amíg a magyar ajkú lakosság „továbblépett” a helvét hitvallások felé. (Ez a klasszikus tézis, a valóság azonban jóval árnyaltabb: Kolozsváron például a 17. században volt német református és unitárius gyülekezet, Alvincen is sejthető ilyen közösség stb., mégis az esetek többségében a magyar–német nyelvi határ felekezeti határt is jelentett.)

1569-ben az egyre erőteljesebben terjedő unitarizmussal szemben Méliusz Juhász Péter vezetésével zártak össze a Szentháromságot valló partiumi és erdélyi lelkészek. Nagyváradon elfogadták a *Sententia Catholica* című iratot, és ezzel végleg szakítottak Dávid Ferenc „táborával”. Az aláírók között ott van Göcsi Máté marosvásárhelyi lelkész, későbbi erdélyi református püspök mellett Huszti Mátéfi Péter gernyeszegi lelképásztor is (*Petrus Matthaei Husztius minimus Sanctorum in Gernyeszeg*).¹⁹

1583-ban Josef Kimp szászrégeni, Georg Rasoris alsóidecsi és Georg Emerici felsőidecsi (valószínűleg lutheránus) lelkészek a Régeni káptalan képeiben panaszolták a fejedelemnek, hogy néhány nemes elűzte a birtokán szolgáló (a káptalan joghatósága alá tartozó) papokat, helyükbe mást hívott, a nekik járó tizedet elvették, az istentiszteletek tartását ellehetetlenítették, a „szász egyház szokásos vizitációit megakadályozták”, kivonták a gyülekezeteket a káptalan joghatósága alól. A fejedelem helyreállítja a dékán és káptalan joghatóságát, és kijelenti, hogy a lelkészválasztás illetve az egyházi szolgák eltávolítása csak a felsőbb hatóság engedélyével lehetséges. Kötelezi a nemeseket a tized megfizetésére, és figyelmezteti őket az egyház

18 *Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez.* II. (1301–1339). Kiad. Jakó Zsigmond. Akadémiai, Bp., 2004 (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai. II: Forráskiadványok 40). 405–408.

19 Bod: i. m. 421.

anyagi javainak sértetlenségére. A fejedelem a felszólítást a marosvécsi uradalom prefektusaihoz és a marosfelfalui nemesekhez intézi.²⁰ A fejedelmi rendelet nem tudósít arról, hogy a konfliktus oka a felekezeti különbség lenne. Érdekes módon száz év szüzek múlva Marosvécsen és Felfaluban kizárólag református gyülekezettel találkozunk. Tény viszont, hogy ezek a gyülekezetek (lettek légyen lutheránusok vagy reformátusok, magyar vagy német többségűek) 1583-ban a Régeni lutheránus káptalan joghatósága alá tartoztak. Marosfalu két 16. századi németajkú lelkipásztorát név szerint is ismerjük: Joseph Kraus 1563-ban szolgált itt, bizonyos Andreas pap pedig 1579-ben.²¹

Szintén emellett szól az a tény, hogy a felfalui határ teljes dézsmája az ottani református gyülekezetnek járt. Az 1722-ben átmásolt összeírásban megjegyzik, hogy a dézsma a *felső üdőkben a parochiatól abalienáltatott volt, mindazonáltal HerczegSzőlősi István senior industria-jára Bethlen Péter ö nagysága, úgymint dominus terrestris integre remittált.*²² A szász lutheránus gyülekezetek lelkészei még a reformáció előtt is megtarthatták a dézsmát, amíg a gyulafehérvári püspökséghez tartozó magyar eklézsiák papjainak csupán annak negyede, a quarta járt. A reformáció után a püspöki jövedelmeket államosították, ám a helyi lelkészek jövedelmei megmaradtak, a szászoknál a dézsma, a református és unitárius papoknál a dézsmanegyed.

Szintén német jelenlétre utal az a kő, amely a disznajói templom tornyának építése során került elő. Feliratát 1892-ben Jakab Zsigmond lelkész a következőképpen közölte: „Hicc jacet filia pastoris ev. ref. Samuelis Trauzner Anno domini MDLXXXVI.”²³ A kőnek mára nyoma veszett.²⁴ A felirat több kérdést is felvet, Jakab több dolgot tévesen olvashatott, hiszen a 16. században egyetlen erdélyi felekezet sem használta magára az *ev. ref.* megnevezést, ez a 19. század szüleménye. Ekkora tévedés láttán akár a név vagy az évszám helyes kiolvasásában is kételkedhetünk. Ám az, hogy Disznajó papját 1586-ban Trauzner Sámuelnek hívták, és – nevéből ítélve – valószínűleg németül beszélt, tökéletesen illik a három évvel korábban elhangzott panasz kontextusába.

A fenti szórványos adatokat összerakva az Ózdi főesperesség 16. századi történetéről a következő hipotézis alakítható ki: A főesperesség eredetileg két részre, a Régeni és a Tekei káptalanra szakadt. A két káptalan sorsa különbözőképpen alakult. A régeni a szász, a tekei a magyar reformált püspök fennhatósága alá került. A német nyelvű gyülekezetek (egyházigazgatási hovatartozásuktól függetlenül) lutheránusokká lettek, a magyar református gyülekezetek pedig a (Telegdi főesperesség Maros melléki kerületéből alakult) Marosi református egyházmegyéhez csatlakoztak. Ezeknek számát a 16. században megbecsülni sem tudjuk.

Kérdés, hogy az 1570-es években igen széles körben elterjedt unitarizmus (egyesek szerint ekkor Erdély gyülekezeteinek legalább háromnegyede unitáriussá lett) milyen hatást gyakorolt ezen a vidéken. A 18. századi unitárius egyháztörténetírás szerint Abafáján, Tancson,

20 *Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei. I. 1569–1602. Báthori Zsigmond Királyi Könyvei 1582–1602.* Mut, jegyz, reg. FEJÉR Tamás–RÁCZ Etelka–SZÁSZ Anikó. EME, Kvár, 2005 (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 3). 115.

21 ERNST WAGNER: *Die Pfarrer und Lehrer der Evangelischen Kirche A. B. in Siebenbürgen.* I. Böhlau, Köln–Weimar–Wien, 1998. 47, 80.

22 A Görgényi Református Egyházmegye levéltára. Szászrégen. (a továbbiakban GörgEhmLt) prot. XI/1. 91.

23 *A görgényi egyházmegye története.* II = *Névkönyv* 1892. 1.

24 Páll Botond disznajói lelkipásztor szóbeli közlése 2011. május 3-án.

Uzdiszentpéteren, Tuzsonban, Gernyeszegen, Sáromberkén és Marossárpatakon volt unitárius eklézsia a reformáció századának végén.²⁵

A 16. század utolsó évtizedéből még három lelkipásztor nevét ismerjük: 1591-ben Tamásfalvi Boldizsár Görgényszentimrén, 1594-ben Csabai (Czyobay) Péter Oroszfáján és Sekj Mihály Vajdaszentiványon szolgált.²⁶ Nevükből ítélve mindhárom magyar volt.

A 16–17. század fordulójának tragikus eseményei valószínűleg megritkították a vidék lakosságát, a legyilkolt vagy elmenekült szászok helyét magyar telepesek foglalták el, így az 1605 után következő békésebb évtizedekben újabb református közösségek alakulhattak.

A 17. század első feléből 13 lelkészt ismerünk, ők az egyházmegye 11 gyülekezetében szolgáltak: Kidei János Marosjárában (1602–1603), Somodi Bálint Görgényszentimrén (1617), Enyedi Miklós (1628) és Szalacsi György Marosfalfaluban (1628), Gyergyai Miklós Pókában (1632), Árpástói Péter Beresztelkén (1633), László pap Mezőpagocsán (1635), Csengeri György Görgényszentimrén (1636 előtt), Gálfalvi Megyes János Disznajón (1640), Bálint pap Magyarfülpösön (1642), Besenyei István Vajdaszentiványban (1642–1643), Bölkenyi Mihály Erdőcsinádon (1647) és Baczoni Tamás Alsóbölkényben (1648–1649).²⁷ A neveket és az ezek alapjául szolgáló településneveket vizsgálva úgy tűnik, hogy kivétel nélkül magyarul beszélő lelkészekkel, valószínűleg magyar (többségű) gyülekezetekkel kell számolnunk ebben az időszakban. A felsorolt gyülekezetek között szerepel Disznajó is, ahol az előző század végén még németajkú lelkész szolgált, és Marosfalfalu, amely a Régeni lutheránus káptalanhoz tartozott.

Tény az, hogy 1641-ben a Marosi egyházmegyéből kiváltak a Torda és Kolozs vármegyék területén található gyülekezetek és megalakult a Görgényi egyházmegye.²⁸ Ebben az időszakban két hasonló folyamat zajlott egyházunkban: 1624-ben a Széki egyházmegye vált ki a Désiből, 1654-ben az Erdővidéki a Sepsiből.²⁹ Az utóbbi folyamatok hátterében a fejedelmi támogatást élvező református egyház lassú de biztos térnyerése állt. Ez elsősorban az unitárius közösségek lélekszámának csökkenését vagy éppen teljes megszűnését jelentette. Nem tudjuk, hogy a Görgényi egyházmegye megalakulásában – a fent említett nyelvváltás mellett – játszott-e szerepet ez a folyamat.

25 KÉNÓSI TÖZSÉR János–UZONI FOSZTÓ István: *Az Erdélyi Unitárius Egyház története*. II. Kvár, 2009 (Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 4/II). 281, 283, 285.

26 JAKAB ELEK: *Görgényvár és a görgényi kastély a múltban*. Századok XVII(1883). 416.; Szabó T. Attila céduláinak másolatai az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban (a továbbiakban SZTACédulák, illetve EREL); Ghillányi Jakab levéltára az EREL-ban (a továbbiakban Ghillányi hagy) Vajdaszentivány csomó, 8.

27 SZTACédulák; *Az erdélyi fejedelmek oklevelei (1560–1689) – Erdélyi Királyi Könyvek* DVD. Szerk. GYULAI Éva. Bp., 2005. 11. kötet. 239^r; 14. kötet 75^r; 21. kötet. 139–140; Román Nemzeti Levéltárak Kolozs Megyei Osztálya, Kolozsvár (a továbbiakban RNLtKol), Torda vármegye lt, Jegyzőkönyvek, I. 282, 363; Ghillányi hagy 151, 186, 249.; RNLtKol, Beszterce város lt, 12451 (az adat SZTACédulák közül); RNLt Maros Megyei Osztálya, Marosvásárhely, Alsóbölkényi Református Egyházközség Anyakönyve, 1r.

28 A Marosi Egyházmegye Matricolája 1687-ből a EREL Marosvásárhelyi fiókintézményében, 7.

29 ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Bp., 1977. 180, 587.

Az – esetenként a szászok rovására történő – magyarosodási folyamat tetten érhető a 17. század második felében is. 1659-ben Johann Rosmann Brassóban tanult lelképásztort a magyarrégeni eklézsiába ordináltak.³⁰ Szekundér forrásokból tudjuk, hogy Magyarrégen mezővárosban 1673-ban a magyar reformátusok elfoglalták a németajkú lutheránus gyülekezet templomát és elűzték a prédikátort. Az 1873-as Névkönyv vonatkozó szócikkének szerzője a szászrégeni lutheránus anyakönyvre hivatkozik, amelyben ez áll: *Thomas Leprich anno 1673, erepto templo, per furorem Calvinianorum misere est pulsus*.³¹ A lutheránus lelkész valószínűleg visszaköltözött Magyarrégenbe, hiszen gyülekezet még hatvan évig fennállt a településen. 1743-ban ugyanis Georg Bogner lelkész arról panaszkodott püspökének, hogy vizitáció alkalmával a reformátusok a helyi lutheránusoktól is be akarták hajtani a papi bért, s amikor nem adták elhajtatták marháikat, jöllehet a dézsma minden portáról a református papnak járt. Az úgy a Főkonzisztórium elé került, a testület pedig jogtalannak ítélte a reformátusok követelését. Érdekes megemlíteni a magyarrégeni lutheránusok önmeghatározását, amely némileg rávilágít a helyi viszonyokra: *sub iugo calvinianorum gementes Saxo Evangelici in M[agyar]Régen*.³²

A szintén szászok lakta Ludvégen 1690 körül, Técsi S. János esperessége (1687–1696?) idején tartották az első vizitációt,³³ valószínűleg ez a gyülekezet is az Apafi kor végén alakult vagy önállósodott. Szászfülpös helyzete sokkal bonyolultabb. Biztosan tudjuk, hogy 1715 előtt Tancs filiája volt, az 1740-es években lett önálló lelkésze.³⁴ A falu nevének előtagja illetve a 18. században előforduló néhány német hangzású családnév alapján arra következtethetünk, hogy itt is németajkú közösség volt.

Az egyházmegye 18. századi története alig különbözik valamiben a többi erdélyi egyházmegyéjétől. A Habsburg berendezkedéssel új idők köszöntöttek a református egyházra. Ez a cseppet sem barátságos viszonyulás a kezdetektől érezte hatását a gyülekezetek szintjén is. Sajnos az egyházmegye korabeli iratai eltűntek, így csupán a Főkonzisztóriumhoz küldött panaszokat sorjázhatjuk. Az „új világ” legelső jelei, hogy a kormányzati támogatást élvező görög katolikusok a református egyház rovására kívánnak terjeszkedni. Az erdőszengyeli gyülekezet valószínűleg az 1658-as tatárjárás után néptelenedett el annyira, hogy egykori leányegyházának, Sáromberkének lett a filiája. A református parókiára román pópa költözött, aki 1698 körül meghalt. A puszta telekre ismét református mester érkezett, de 1711-ben a helyi románok el akarták onnan űzni.³⁵ Ugyanezen évben Athanasie Anghel görög katolikus püspök felszólította az oroszféji falusbíró, hogy jelöljön ki helyet, ahová hívei templomot építhetnek.³⁶

A római katolikus támadások sem vártak magukra. 1711-ben Boér Ferenc katolikus nemes az abafői eklézsia kaszálóját foglalta el.³⁷ 1713-ban Enyedi István esperes arról panaszkodott, hogy az egyházközségek vagyongazdálkodását illetve az egyházmegye adminisztráci-

30 WAGNER: i. m. 263.

31 *Névkönyv* 1894. 2; WAGNER: i. m. 234.

32 Az Erdélyi Református Főkonzisztórium levéltára az EREL-ban 43/1743. (a továbbiakban FőkonzLt)

33 GörgEhmLt prot. XII/1. 97.

34 Uo. 85.

35 FőkonzLt 30/1711.

36 Uo. 84/1711.

37 Uo. 51/1711, 21–23/1712, 54/1712.

óját próbálják ellehetetleníteni: a görgényszentimrei és magyarrégeni kincstári birtokról a helyi lelkésznek járó fizetést a tisztartó nem akarja kiadni, a világi karhatalom pedig nem hajlandó elkísérni a vizitációt, így határozatainak nem lehet érvényt szerezni.³⁸

A 18. század legnagyobb sérelme az egyházmegyében kétségtelenül az abafáji templom elfoglalása volt: 1752. március 23-án a katolikus kántor ismételtén kérte Győri Nagy Ferenc református lelkipásztort, hogy temessen el egy jövevény (ismeretlen felekezetű) legényt. A temetés alatt a kántor megszerezte a templom kulcsát, báró Huszár Sándorhoz küldte, aki udvari cselédeivel, jobbágyaival és gyergyői katolikus székelyekkel elfoglalta a templomot. Ezután ultimátumot adtak a református lelkésznek, hogy záros határidőn belül hagyja el a parókiát is.³⁹

A 18. század erdélyi református egyháztörténetének van egy derűsebb oldala is: a háborúmentes időszak – a negatív közhangulat ellenére – lassú gyarapodást hozott, a gyülekezetek lélekszáma lassan nőtt, leányegyházközségek anyásodtak. Ezt a növekedést az egyházi szolgák számának növekedése is tükrözi.

Teke – Musnai László szerint – eredetileg Kolozsnagyida filiája volt, majd 1741-ben Szászpéntekhez csatlakozott. Úgy tűnik, hogy már ebben az időben több református élt Tekében, mint Pénteken, a vizitáció ugyanis gyakrabban látogatta ezt a közösséget. Lelkészei a század végéig Szászpénteken laktak, valószínűleg amiatt, hogy a tekei lutheránus szászok nem nézték jó szemmel a gyülekezet növekedését, és minden eszközzel megpróbálták megakadályozni a reformátusok ingatlanszerzését.⁴⁰

1746-ig Kisfűlpösön csupán lévita szolgált, 1746-ban lesz önálló egyházközséggé, első lelkipásztora Barátosi Mihály.⁴¹ 1751-ben Mezőpagocsa birtokosai egyházközséget alapítottak és papot hoztak.⁴² A komlói leányegyházközség már 1744-ben több szolgálatot kívánt anyaegyháza, Oroszfája lelkészétől, majd 1760-ban Bodoki János akadémiát járt prédikátor személyében saját lelkészt hívtak.⁴³ 1797-ben pedig Magyaró filiája, Holtmaros önállósodását hagyta jóvá a Generális Zsinat.⁴⁴

A gyülekezetek erősödését jelzi az is, hogy ebben az időszakban megszorozódott azon egyházközségek száma, akik oskolamestert is tartottak. Gernyeszegen 1758-tól, Mezőköbölkúton 1763-tól, Sáromberkén 1772-től, Nagyercsében 1775-től, Pókakeresztúron és Tekében 1788-tól, Radnótfáján pedig 1792-től szolgált a lelkipásztor mellett tanító is.

Az egyházmegye legkorábbi demográfiai adatai a 18. század közepéről maradtank ránk. Benkő József *Transilvania*-jában 1766-os adatok szerepelnek. Benkő forrását nem ismerjük, valószínűleg nem egyházi dokumentumokból inspirálódott, hiszen olyan falvak református közösségeit nevezi anyaegyházközségeknak, ahol ebben az időszakban a vizitáció meg sem

38 FőkonzLt 2/1713.

39 Uo. 40/1753.

40 MUSNAI László: *Teke monográfiája*. S. a. r. NAGY Alpár–SIPOS Gábor; jegyz. DÁNÉ Veronka. Kvár, 1999 (Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 4.). 60–64.

41 GörgEhmLt prot. XI/1. 265.

42 Uo. prot. XI/1. 374.

43 Uo. prot. XI/2. 349.

44 *Erdélyi református zsinatok iratai*. IV. Szerk. BUZOGÁNY Dezső–DÁNÉ Veronka–KOLUMBÁN Vilmos József–SIPOS Gábor. Kvár, 2001 (Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok 1). 123. (a továbbiakban ERZSI)

fordult. A Görgényi Egyházmegye Torda vármegyéhez tartozó húsz anyaegyházközségében ekkor 6162, Kolozs vármegyéhez tartozó 13 máter eklézsiájában 2275 református élt. Az egyházmegye összlakossága tehát 8437 református lelket tett ki.⁴⁵ Az erdélyi egyházmegyék sorában lélekszám szempontjából közepesnek számított. Összehasonlításként álljon itt néhány egyházmegye egykorú lélekszáma: Gyulafehérvári 3670, Hunyad–Zarándi 4371, Dési 4964, Küküllői 6964, Széki 10616, Enyedi 14370, Kolozs Kalotai 14765.⁴⁶

Ebben az időszakban demográfiai szempontból leginkább a Görgényi Egyházmegye a Küküllőihez hasonlított leginkább. Anyaegyházközségeinek száma 33 illetve 36. Továbbá hasonlóság, hogy egyik egyházmegyének sem volt 500 lelket meghaladó, kiemelkedő gyülekezete. A legnépesebb görgényi gyülekezetek Erdőcsinád (422), Vajdaszentivány (420), Póka (382), Magyaró (376), Marosjára (374), Magyarrégen (370), Marosfelfalu (365) voltak. A legkisebb lélekszámú közösségek pedig Komlód (91), Kisfülpös (80), Kolozsnagyida (66) és Ludvég (31). A többi gyülekezet lélekszáma 100–300 fő között ingadozott.⁴⁷

A GÖRGÉNYI EGYHÁZMEGYE LELKIPÁSZTORAI ÉS TANÍTÓI

Az Erdélyi Református Egyházban alapvetően két egyházi tisztség ismert: a mester és a lelkész.

Bár a Geleji-kánonok megkülönbözteti a tanítómestert és a kántort (előbbi szolgálatát a XCIV., az utóbbit a XCVIII. kánon szabályozza), de az orgona templomi használatának bevezetése előtt ugyanaz a személy látta el a két hivatalt. Mivel csupán a tehetősebb egyházközségek (pl. Déva) engedhették meg maguknak, hogy harangozót fizessenek, nagyon gyakran az ő feladata volt a harang megkondítása is. A mesterek közé tartoztak az ún. léviták is. Az ószövetségi eredetű megnevezéssel azokat a mestereket illették, akik leányegyházközségben tejesítettek szolgálatot, tanítottak, prédikáltak, temettek, csupán a sákrámentumokat nem szolgáltathatták ki. Úgy tűnik, hogy a léviták jelentették a fel nem szentelt (ordinált) egyházi személyek (*ecclesiastica persona*) legképzettebb rétegét.

Az egyetlen dolog, ami a lelkészeket a mesterektől megkülönböztette, az ordináció volt. A rendi társadalom református lelkészei két jól megkülönböztetett kategóriába sorolhatók. Az egyikbe tartoztak azok, akik tanulmányaikat a három erdélyi (Nagyenyed, Kolozsvár, Marosvásárhely) vagy valamelyik partiumi (Debrecen, Sárospatak) kollégiumban fejezték be. Kollektív megnevezésük a *domidoctus* (itthon tanult) volt, egyenként pedig *reverendus* (tiszteletes) címmel illették őket. Fekete tógában jártak illetve szolgáltak. Közülük a legképzettebbeknek (pl. a sokat emlegetett nagyajtai lelkipásztor Benkő József) kijárt a *reverende ac doctissime* címzés. A másik csoportba azok a lelkipásztorok tartoztak, akik valamelyik nyugati akadémián is tanultak. Akadémitáknak nevezték őket, megszólításuk *reverende ac clarissime* (tiszteletes tudós) volt. Viseletük is megkülönböztette őket: violaszín tógát és parókát viseltek.⁴⁸ Általában közülük kerültek ki az esperesek, notáriusok, egyéb egyházmegyei tisztségviselők, de a

45 BENKŐ 1999. I. 310–311.

46 Uo. 244, 248, 277, 370, 408, 443, 506.

47 Uo. 310–311.

48 ERZSI III. 188.

peregrináció nem volt ezen tisztségek betöltésének szükséges feltétele. A 17–18. században kollégiumi tanárok, főjegyzők illetve püspökök – bár ezt sem írta elő törvény – kivétel nélkül az akadémiták közül kerültek ki.

A tanítói és lelkészi státusz között nem volt átjárhatatlan szakadék. Nagyon sok tanító néhány évi szolgálat után visszatért a kollégiumba, néhány évet tanult és azután ordinálták. Olyan esettel is találkozunk hogy hosszabb-rövidebb mesterkedés után, további tanulmányok nélkül ordináltak valakit.

A Görgényi Egyházmegye 16–18. századi egyházi szolgálói közül 356-nak sikerült nyomára bukkanni. Közülük 120 oskolamester, 198 lelkipásztor és 38 olyan oskolamester, aki később lelkészi hivatalt töltött be (1. grafikon).

1. grafikon: Egyházi szolgák hivatal szerinti megoszlása a Görgényi Egyházmegyében

AZ EGYHÁZI SZOLGÁK KÉPZÉSÉNEK FOKOZATAI

Az erdélyi református tanintézetek közül a 18. században három iskolának – a nagyenyedinek, kolozsvárinak és a marosvásárhelyinek – volt ún. kollégiumi státusa. Ez egyháztársadalmi szempontból azt jelentette, hogy csupán ezen iskolák végzőseit szentelhették pappá. A többi iskolának (Székelyudvarhely, Szászváros) gimnáziumi ragja volt. Végzősei az egyházi hierarchiában legfeljebb iskolamesterként helyezkedhettek el, ha lelkészi szolgálatot akartak végezni, tovább kellett tanulniuk valamelyik kollégiumban.

Hogy egy terület egyházi szolgálói melyik iskolából kerültek ki, abban kulcsszerepet játszott a földrajzi távolság. Ha valamelyik gyülekezet kollégiumból hívott lelkészt, akkor a közeli iskolák diákjai közül választott.

A Görgényi Egyházmegye 356 egyházi szolgálója közül 107-nek a nevét egyetlen erdélyi kollégiumi adattárban sem találtuk. Ennek több oka is lehet. A beiratkozási anyakönyvek a 17. század harmadik harmadától maradtak ránk, az ezt megelőző időszak lelkészeit hiába is keresnénk. A családnévnek csupán a 18. század végén állandósultak. Gyakran előfordult, hogy valaki bizonyos családnévvel subscribált a kollégiumban, szolgálati helyén pedig más család-

nevet használt. Kibédi József 1735-ben írta alá a marosvásárhelyi kollégium törvényeit,⁴⁹ 1747-ben pedig bizonyos Gergelyfi József nevű lelkipásztort kebelezték be a Görgényi Egyházmegyébe,⁵⁰ ahol fél évszázadon át szolgált. Közel ötven alaklommal fogadta a vizitációt, és mindössze egyszer említették Kibédi Gergelyfi József néven. Ha ez az említés elmarad, soha nem azonosíthatjuk volna a két személyt.

249 személy tanulmányi helyét azonosítottuk. Több olyan személlyel találkoztunk, aki több iskolában tanult, és olyan esetekkel is szembesültünk amikor két azonos nevű személy nagyjából ugyanazon időszakban más-más kollégiumban tanult. Gyakran az utólagos bejegyzések sem segítettek annak megállapításában, hogy a mi lelkészünk vagy tanítónk melyik közülük. Ezekben az esetekben mindkét iskolát feltüntettük, tehát több tanulmányi hellyel kell dolgoznunk, mint ahány személyt vizsgálunk.

Az eredmény nem tartogat különösebb meglepetést. A legközelebb eső kollégium a marosvásárhelyi volt, ahol 151 egyházi szolga tanult. Az egyházmegye nyugati régiójához közel esett Kolozsvár is, itt 55-en tanultak. Erdély – kronológiailag – első és legjelentősebb református iskolájában a nagyenyedi kollégiumban 45 majdani görgényi lelkész és tanító tanult. A székelyudvarhelyi gimnáziumban kilenc mester tanult, és a Gyulafehérvárra száműzött sárospataki kollégium (1671–1711) padjait is kilencen koptatták. Egyetlen görgényi lelkész pedig a szászvárosi kollégiumból indult. (Lásd a 2. grafikont.)

2. grafikon: A Görgényi Egyházmegye lelkészeinek és tanítóinak iskolái

A 236 (198+38) lelkipásztor közül mindössze 21 tanult külföldi akadémián. Ez a 8,9 %-os arány viszonylag alacsony. A hasonló nagyságú és struktúrájú Küküllői egyházmegye 326 (252+74) lelkipásztorainak 16 %-a (szám szerint 52) peregrinált (lásd az 1. és a 3. grafikont).⁵¹

49 TONK Sándor: *A Marosvásárhelyi Református Kollégium diáksága 1653–1848*. JATE, Szeged, 1994 (Fontes Rerum Scholasticarum 6). 71 (2002. számú diák).

50 GörgEhmLt prot. XII/1. 20.

51 A szerző számításai *A történelmi Küküllői Református Egyházmegye gyülekezeteinek történeti katasztere* I–IV. Szerk. BUZOGÁNY Dezső–HORVÁTH Iringó–KOVÁCS Mária Márta–ŐSZ Sándor Előd–SIPOS Dávid–TÓTH Levente. Koinónia, Kvár, 2008–2011. című kiadvány történeti névtárai alapján.

3. grafikon: Egyházi szolgák hivatal szerinti megoszlása a Küküllői Egyházmegyében

A Görgényi egyházmegye peregrinus-lelkészeit érdemes közelebbről is megvizsgálni. Hármukat nem találtuk egyik peregrinus-adattárban sem, csupán *clarissimus* titulusuk utal külföldi tanulmányaikra. Legtöbben (nyolcan) Marburgban tanultak. Öt lelkész az utrechti, négy az oderafrankfurti, három-három a franekeri, a leideni és a berni, egy-egy pedig a groningeni, göttingai, baseli valamint genfi egyetemen gyarapította tudását.

Fontos megvizsgálni azt is, hogy melyik gyülekezetben szolgált a legtöbb akadémista lelkipásztor. Marosvécs és Magyarrrégen lelkészei között négy-négy peregrinus található. Dedrádszéplak, Gernyeszeg és Marosfalu szószékein két-két külföldön tanult lelkész hirdette az Igét, Alsóbölkény, Disznajó, Görgényszentimre, Komlód, Marosjára, Marossárpatak, Oroszfája, Sáromberke, Tancs és Vajdaszentivány eklézsiájában pedig egy-egy.

EGYHÁZI SZOLGÁK ÉLETPÁLYA-MODELLJEI

Az egyházi szolgák körében különböző életpályák rajzolódnak ki. Bár történt néhány kísérlet arra, hogy megrajzolják az erdélyi lelkész életpályáját, egyik sem vezetett a várt eredményhez. Joggal kimondhatjuk, nincs standard erdélyi lelkipásztori vagy oskolamesteri életpálya. A 356 életrajz vizsgálata során kirajzolódik néhány életpálya-modell, és az életrajzok többsége valamelyik modellbe beleillik. Két hibát nem szeretnénk elkövetni: nem akarunk egyediből általánosra következtetni, illetve nem szeretnénk kizárólagossá tenni ezeket. Modelljeink tehát elsősorban leíró és nem előíró jellegűek.

A lelkipásztorok lehetséges életpályái

Azok a diákok, akik lelkészi szolgálatra készültek, a tanintézet törvényeinek aláírása, illetve a tóga felöltése után a 18. században nyolc-tíz évet töltöttek valamelyik kollégiumban.

A tanulmányok elvégzése után az értelmesebbek külföldi akadémiaira mentek tanulni. A peregrinációt megelőzhetett valamelyik tekintélyesebb gyülekezet iskolájában vagy gimnáziumában eltöltött három esztendő. Ebben az időszakban általában nem egyetlen egyetemre látogattak el az erdélyi ifjak, hanem az előző században megszokottak számító németalföldi akadémiák mellett beiratkoztak valamelyik németországi vagy svájci akadémiaira is. A külföldi egyetemjárás általában három-öt évig tartott. Miután hazatértek, következett a lelkészi ál-

lás keresése, hiszen parókia nélküli, ún. *vacans* lelkészt nem ordináltak. A lelkészi állás elfoglalása után következő zsinaton tudásukról is bizonyoságot tettek, a zsinati atyák ordinálták őket. A peregrinusok egy részét már külföldön meghívták valamelyik tekintélyes egyházközség jól jövedelmező lelkészi stációjára. Ők általában több évtizedet töltöttek ezen a helyen, és legfeljebb egy alkalommal váltottak gyülekezetet. Másik részük hazajövele után keresett magának parókiát. Ők általában udvari lelkészként vagy kisebb gyülekezetek pástoraiként kezdtek. Innen két-három év múlva továbbléptek. Néhányan közülük olyan gyülekezetbe, ahol élethossziglan szolgáltak, mások viszont többször költöztek. Sokkal inkább nyitva állt előttük a hierarchiában való emelkedés lehetősége, általában közülük kerültek ki az eszerek, egyházmegyei jegyzők és assessorok. A Görgényi egyházmegye ebben a tekintetben kivétel. Amíg a sokat emlegetett analógiánk, a Küküllői traktus 17–18. században szolgált tizenegy eszere közül nyolc peregrinus, addig traktusunk első tizenkét eszere közül csupán ketten jártak akadémián.

4. grafikon: Lelkipásztorok szolgálati helyeik száma szerinti csoportosítása

A domidoctus lelkészek a kollégiumi évek után nyomban szolgálatba álltak, és a legközelebbi zsinaton ordinálták őket. Mivel számszerűleg is ők vannak többen, az ő szolgálati palettájuk a legszínesebb. A vizsgált 356 lelkész közül 31-ről csupán annyit tudunk, hogy 1677 és 1722 között valamikor az egyházmegyében szolgált. A többieknek ismerjük legalább egy szolgálati helyét. A továbbiakban grafikon-szerűen szemléltetjük a lelkipásztorok szolgálati helyeinek számát. (4. grafikon) Statisztikánkban több hibalehetőség is van. Az 1737 előtti időszakból csak esetlegesen ismerjük a gyülekezetek lelkészeit, a már említett 1677–1722-es lista 77 neve közül 31-re nem akadtunk rá más forrásban. Az a lelkész, akinek egy vagy két szolgálati helyét ismerjük, szolgálhatott jóval több gyülekezetben. Másik hibalehetőség a lelkészek mobilitása. Bár a szomszédos egyházmegyék (Marosi, Küküllői, Dési, Nagysajói) rendelkezésre álló történeti névtárainak adatait beépítettük az életrajzokba (75 adat), valószínűleg számos, a Görgényi egyházmegyén kívül eső szolgálati helyre nem derült fény. Az egy szolgálati hellyel rendelkező lelkészek nagy száma tehát fenntartásokkal kezelendő.

A 18. század középső harmadától részletesen ismert lelkészéletrajzok igen változatosak. Néhányan három évtizeden túl is szolgáltak ugyanabban a gyülekezetben, mások ugyanennyi idő alatt – és ez az egyházmegye „rekordja” – 11 gyülekezetben fordultak meg. A legtöbben

két-három eklézsiában hirdették az Igét, számuk összesen 70. 23 lelkész öt vagy annál több településen szolgált, ez a vizsgált állomány alig tíz százalékát teszi ki. Nyilvánvalóan ők azok, akiket felkészületlenségük, erkölcsi életük (részegesség, paráznaság), összeférhetetlenségük vagy más ok miatt csak rövid ideig voltak hajlandók elviselni a gyülekezetek.

Gyakorlatilag két életút rajzolódik ki. Az egyik azon lelkészeké, akik hosszabb időt töltöttek bizonyos gyülekezetben, és pályájuk alatt maximum két-három alkalommal váltottak gyülekezetet. Általában kisebb lélekszámú közösségekből tartottak a nagyobbak felé és kevésbé jövedelmező stációkról a nagyobb fizetéssel kecsegtetők irányába. A másik pedig azoké, akiket gyakran nem akartak megmarasztani, így menni kellett a gyülekezetből, és csupán az egyházmegye két-három üresen maradt ekléziája egyikében helyezkedhettek el. Az is előfordult, hogy a lekipásztor egy-két évig gyülekezet nélkül élt.

A mesterek lehetséges életpályái

A mesterek alkották az egyházi rend másik, „alsóbb” kategóriáját. A 18. század közepéig a tanítói hivatal sokak számára ugródeszka volt. Az oskolamesterek – a tóga felöltésétől számítva – átlagban öt évet töltöttek a kollégiumban.

Aki „belső hivatalra” (lelkési szolgálatra) szánta el magát, és vagy nem volt elég pénz tanulni, vagy éppen kitanulta a tíz évet csak nem hívta meg egyetlen gyülekezet sem, az tanítói hivatalt vállalt. Azok számára, akik lelkészek akartak lenni a mesteri státusz vagy a lévitai szolgálat amolyan – mai kifejezéssel élve – segédlelkési feladatnak számított: valamelyik nagyobb eklézsia lelkésze mellett munkálkodtak, alkalmuk volt (a lévitáknak különösen) prédikálni, ismerkedni a gyülekezeti munkával. A mesterkedés lehetőség volt arra is, hogy a környékbeli, papot kereső gyülekezetek felfigyeljenek rájuk és meghívják. 356-os „keretünkben” 41 olyan egyházi szolga szerepel, aki mesterként kezdte, majd lekipásztorként folytatta hivatalát. Közülük 30 egyetlen gyülekezetben, maximum öt évig volt mester, azután ordináltak. Elenyésző, mindössze öt azon *scholae rectorok* száma, akik hosszabb, egy-két évtizedes tanítóskodás után léptek a lelkészek sorába. Igen gyakori, hogy a mesterek más egyházmegyében kerestek maguknak lelkési stációt. A Marosi, illetve a Küküllői egyházmegye mesterei gyakran jöttek át papnak a Görgényi traktusba és fordítva.

5. grafikon: Oskolamesterek szolgálati helyeik száma szerinti csoportosítása

119 olyan mestert ismerünk, aki élete végéig az iskolát és az éneklő pulpitust választotta. Megvizsgáltuk hogy a rektorok életük során hány gyülekezetben szolgált (5. grafikon). A százalékarányok csaknem ugyanazok. Az egy gyülekezetes mesterek száma itt is nagy (52). Véleményünk szerint ez a szám itt sokkal relevánsabb. Egyrészt a 18. század utolsó harmadában nagyon sok mester állapodott meg valamely gyülekezetben, másrészt nagyon nagy azok aránya, akik néhány évi tanítóskodás után világi pályára léptek. Az ötnél több gyülekezetben szolgálókról többnyire ugyanaz mondható el, mint a hasonló sorsú lelkipásztorokról.

A lelkészek mobilitása

Milyen térbeli perspektívák álltak az erdélyi lelkipásztorok előtt? Hová hívhatták meg őket, meddig merészkedhettek el a térképen, milyen kicsi vagy nagy volt számukra Erdély? Erre a kérdésre akkor lehetne kielégítően válaszolni, ha rendelkezésünkre állna a 16 történelmi egyházmegye névtára, ennek elkészítése e sorok írójának és munkatársainak jövőbeli tervei közt szerepel. Mégis abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a közeli egyházi struktúrák (Marosi, Kükküllői, Dési egyházmegye, Nagysajói káptalan) lelkésznévsorait ismerjük. Ezekkel illetve más forrásokkal összevetve adattárunkat, kiderül, hogy 75 egyházi szolga fordult meg előzőleg vagy utólag más erdélyi egyházmegyében. (6. grafikon) Legtöbb kapcsolódási pont a marosi traktussal van, de figyelemre méltó, hogy mindössze nyolc református gyülekezetet számláló Nagysajói káptalannal 10 kapcsolódási pont mutatható ki. Érdekes módon, a nem szomszédos Kükküllői, Dési és Enyedi egyházmegyék gyülekezeteiből hívtak lelkipásztorokat a Görgényibe vagy fordítva.

6. grafikon: Lelkipásztorok mobilitása

Az egyházmegye forrásait áttekintve 356 lelkész és mester életpályája rajzolódott ki több-kevesebb részletességgel. Van közöttük kiemelkedő műveltségű, gazdag könyvtárat birtokló akadémista, és van közöttük hiányos műveltségű, erkölcstelen, haszontalan szolga is. Életrajzuk és pályájuk együttes vizsgálata talán árnyalja az erdélyi református lelkipásztorokról és iskolamesterekről alkotott képünket.

THE ECCLESIASTICAL SOCIETY OF THE REFORMED DIOCESE OF GURGHIU (GÖRGÉNY) IN THE EARLY MODERN PERIOD

Keywords: *ecclesiastical history, history of intelligentsia, biographies and carriers of priests and teachers, history of dioceses, Diocese of Gurghiu*

Following a short historiographical presentation, the first part of the study outlines a brief history of the Reformed Diocese of Gurghiu (Görgény). After a short introduction about the medieval ecclesiastical structure of the former Archdeaconry of Ózd, it presents its disintegration on ethnic and confessional grounds in the time of the Reformation. In the 16th century the Hungarian parishes adhered to the Reformed Diocese of Mureș (Maros), but in 1641 those from the territory of Turda (Turda) and Cluj (Kolozs) counties have separated again, forming the Diocese of Gurghiu. By highlighting the biographies of certain priests, the author discusses the influences of the governmental politics on the everyday life of the diocese, with parishes being formed or depopulated, or with churches being constructed or occupied by other confessions.

The second part of the paper analyzes the ecclesiastical society of the diocese. It underlines the differences between the social reputation of the priests and that of the teachers, reflects on the relationship between them, and reconstructs certain models of ecclesiastical carriers from the pre-modern Transylvania as well. The author points out the most important culture generating institutions – reformed colleges from inside, and universities from outside the country –, that had a major influence on the shaping of the local clerical intelligentsia. It also details the migration of the clericals both in and outside of the diocese, presents statistical data, that are compared with similar data from the Reformed Diocese of Târnava (Küküllő).

SOCIETATEA ECLEZIASTICĂ A PROTOPOPIATULUI REFORMAT GURGHIU DIN EPOCA PREMODERNĂ

Cuvinte-cheie: *istorie ecleziastică, istoria intelectualității, biografii și cariere de preoți și dascăli, istoria protopopiatelor, Protopopiatul Gurghiu*

După scurta prezentare istoriografică a temei, prima parte a articolului schițează istoricul Protopopiatului Reformat Gurghiu. Pornește de la structura ecleziastică medievală anterioară (Arhidiaconatul Ózd), și prezintă divizarea acestuia pe criterii etnice și confesionale în timpul Reformei, respectiv alipirea parohiilor maghiare la Decanatul Reformat al Mureșului în sec. al XVI-lea și desprinderea acestora în anul 1641, care este de fapt anul înființării Protopopiatului. Prin reconstituirea biografiei unor preoți sunt prezentate influențele politicii princiare și guberniale asupra vieții cotidiene din partea locului, cu înființarea și depopularea parohiilor, cu construirea noilor biserici, sau cu ocuparea acestora de către alte confesiuni.

Partea a doua analizează societatea bisericească a protopopiatului. Prezintă diferențele principale dintre reputația socială a preoților respectiv a dascărilor, respectiv raportul dintre aceștia. Autorul reconstituie modelele carierelor bisericești din Transilvania premodernă, de asemenea dorește marcarea focarelor de cultură (colegii reformate din țară respectiv universități occidentale) care au influențat în mod determinant formarea intelectualității clerice locale. Prezintă migrația personalului bisericesc atât în interiorul protopopiatului, cât și peste granițele acesteia. Statisticile prezentate sunt comparate cu datele similare ale Protopopiatului Reformat al Târnavelor din aceeași perioadă.